

ELIAS CANETTI

Fakelas ausyje

Gyvenimo istorija

1921–1931

Iš vokiečių kalbos vertė

Austėja Merkevičiūtė

Sofoklis

VILNIUS, 2017

Vecai Kaneti
1897–1963

I dalis

Inflacija ir bejėgiškumas

Frankfurtas 1921–1924

„Šarlotės“ pensionas

Nesipriešinau savo ankstyvojo gyvenimo vietų kaitai. Niekada neapgailestavau vaikystėje patyręs tokių stiprių ir prieštaringų įspūdžių. Kiekviena nauja vieta, kad ir kokia neįprasta iš pradžių, galiausiai, būdavo, patraukia savo pusėn kuo nors ypatingu, kas išlieka, o paskui neaprepiamai išsikeroja.

Vienintelis pokytis, išvykimas iš Ciuricho, sukėlė niekada neatlėgusį kartėlį. Buvau šešiolikos metų, jaučiausi taip prisirišęs prie žmonių ir vietų, prie mokyklos, šalies, literatūros, net kalbos, kurią išmokau nepaisant atkaklaus mamos priešinimosi, kad jau nieko nenorėjau palikti. Pagyvenęs Ciuriche vos penkerius metus ir dar tokio jauno amžiaus jaučiausi taip, tarsi nuo šiol jau nereikėtų kraustyti niekur kitur, tarsi turėčiau praleisti čia visą gyvenimą, kupiną augančios dvasinės gerovės.

Trūkis buvo prievartinis, visi argumentai, kuriais mėginau grįsti troškimą pasilikti, sulaukė pajuokos. Po triuškinančio pokalbio, nulėmusio mano likimą, pasijutau juokingas silpnadvasis, bailys, per knygas nematantis gyvenimo, pasipūtėlis, prikimštas nevykusio, niekam tikusio žinojimo, ribotas ir patenkintas saviimi, dar nepatyręs jokių išbandymų, o jau parazitas, pensininkas, karštinčius.

Atsidūręs naujoje aplinkoje, kurios pasirinkimo aplinkybės man buvo neaiškios, į tokią nuožmią permainą reagavau dvejopai: viena vertus, jaučiau tėvynės ilgesį, natūralią žmonių, kurių šalyje gyvenau, ligą; stipriausiai jį patirdamas jaučiausi priklausęs prie jų. Antra vertus, kritiškai žiūrėjau į naująją aplinką. Praėjo

laikai, kai visa, kas nepažįstama, nevaržomai sruvo į mane. Stengiausi užsisklęsti nuo to, kas man primesta prievarta. Vis dėlto gintis visiškai be atodairos neįstengiau, nuo mažens buvau pernešygytą pagaulus, tad prasidėjo patikros ir satyrinio perdėjimo laikotarpis. Visa, kas buvo kitaip, nei man žinoma, be saiko išdidėdavo ir atrodė juokinga. Juolab išsyk susidūriau su daugybe dalykų.

Mes persikėlėme į Frankfurtą, padėtis tebebuvo neaiški, nežinojome, kiek laiko čia liksime, tada apsistojome pensione. Gyvenome dviuose kambariuose, gana ankštai, kur kas arčiau kitų žmonių nei kada nors anksčiau; nors jautėmės esą šeima, valgėme apačioje prie ilgo pensiono stalo kartu su kitais. „Šarlotės“ pensione susipažinome su visokiausiais žmonėmis, kasdien juos mačiau per pietus, jie tik retsykais keitėsi. Vieni išbuvo šiame pensione ištisus dvejus metus, kuriuos galiausiai čia praleidau, kiti – tik vienus ar net tik pusmetį; labai skirtingi, jie visi įsirėžė į atmintį, bet kad suprasčiau, apie ką jie kalba, turėjau būti labai atidus. Jauniausi buvo mano broliai, anuomet vienuolikos ir trylikos metų, o išsyk po jų pagal amžių buvau aš, septyniolikmetis.

Svečiai ne visada pasirodydavo apačioje. Panelė Ram, liekna, jauna, ypač šviesių plaukų manekenė, madinga pensiono grožybė, būdavo, ateina valgyti tik retsykais. Tausoja figūrą, tad valgo mažai, tuo daugiau susilaukia kalbų. Nėra vyro, kuris nežvelgtų jai įkandin, aistringai jos netrokštų; žinodami, kad pas ją į pensoną užsuka ne tik nuolatinis draugas, vyriškų drabužių parduotuvės savininkas, bet ir kiti vyrai, daugelis puoselėja vilčių ir su malonumu ją apžiūrinėja tikėdamiesi kažko, kas jiems teisėtai priklauso ir vieną dieną irgi atiteks. Moterys ją apkalbinėja. Vyrai tarsteli gerą žodį, ypač būdami vieni, kartais surizikuoja ir žmonių akivaizdoje, pagiria jos elegantišką figūrą, ji tokia aukšta ir liekna, kad akimis ja kopdamas ir slysdamas niekur nerandi atramos.

Galustalėje sėdi ponia Kupfer, juodbruvė, rūpesčių išsekinta karo našlė, laikanti pensioną, kad pramistų su sūnumi, labai tvarkinga ir stropi, niekada nepamirštanti šio meto sunkumų, išreiškiamų skaičiais, dažniausiai kartojanti: „Šito negaliu sau leisti“. Sūnus Oskaras, kresnas žemakaktis tankių antakių jaunuolis, sėdi jai iš dešinės. Poniai Kupfer iš kairės sėdi ponas Rebhūnas, senyvas astmatikas, itin draugiškas banko įgaliotinis, paniūrantis ir įnirštantis tik kalbai pasisukus apie karo baigtį. Nors žydas, bet itin smarkus Vokietijos patriotas, ir vos kas nors tada išdrįsta jam paprieštarauti, bemat kontrastu jo ramiam būdui išsprūsta „peilis į nugarą“. Jis susijaudina taip, kad jį ištinka astmos priepuolis, ir panelė Rebhūn, sesuo, gyvenanti pensione drauge su juo, turi jį išvesti. Visi žino šią jo ypatybę ir tai, kaip smarkiai jį kamuoja astma, todėl apskritai vengia pasukti pokalbį šia skaudžia linkme, taigi priepuolis pasitaiko labai retai.

Tiesos į akis nevengia rėžti tik ponas Šutas, kurio sužeidimas nė kiek ne lengvesnis už pono Rebhūno astmą, jis paeina tik su ramentais, kamuojamas stiprių skausmų ir labai išblyškęs, mat nuo skausmo vartoja morfijų. Ponas Šutas nekenčia karo, apgailėstauja nepakratęs kojų iki sunkaus sužeidimo, tvirtina karą numatęs, visada laikęs imperatorių pavojingu visuomenei, skelbiasi, jog yra nepriklausomas ir nedvejodamas būtų balsavęs reichstage prieš kreditą karui. Iš tikrųjų labai neapdairu juodu, poną Rebhūną ir poną Šutą, susodinti taip arti vienas kito, juos skiria tik senyva panelė Rebhūn. Kilus grėsmei ji pasisuka kairėn į kaimyną, atkiša saldžias senmergės lūpas, pridėda prie jų smilių ir pažvelgia į poną Šutą ilgu maldaujamu žvilgsniu, dešinės rankos smiliumi, nukreiptu įkypai žemyn, rodydama į brolių. Nuolat piktas ponas Šutas supranta ir bemaž visada susilaiko, dažniausiai nutyla vidury sakinio, šiaip ar taip, kalba taip tyliai, kad reikia atidžiai klausytis, kad ką nors suprastum. Taip

panelė Rebhūn, visada budriai jo klausanti, gelbsti situaciją. Ponas Rebhūnas net nespėja nieko pastebėti, pats jis, taikiausias ir švelniausias iš visų žmonių, niekada nepradedą. Tik jei kas nors prabyla apie karo baigtį ir pritaria ją lydėjusiam maištui, jis prisimena „peilį į nugarą“ ir akiai puola į kovą.

Vis dėlto būtų klaida manyti, kad panašūs dalykai prie šio stalo vyksta visuomet. Prisimenu šį vienintelį karinį konfliktą, gal net būčiau pamiršęs, jei po metų jis nebūtų išsiplieskęs taip, kad nuo stalo tekdamo nuvesti abu priešininkus: ponas Rebhūnas, būdamo, išeina kaip visada išsikibęs į parankę seseriai, daug sunkiau sekasi ponui Šutui su ramentais, jam padeda panelė Kiundig, mokytoja, jau seniai gyvenanti pensione; susidraugavusi su ponu Šutu, ji paskui ir ištekėjo už jo, kad sukurtų jam savą namų ūkį ir geriau jį slaugytų.

Panelė Kiundig buvo viena iš dviejų pensiono mokytojų. Antroji, rauplėto veido panelė Buncel, visada kalbėjo kiek verksmingu balsu, tarsi skųsdamasi dėl savo bjaurumo. Abi nejaunos, bene keturiasdešimtmetės, pensione atstovavo švietimui. Jos, uolios „Frankfurter Zeitung“ skaitytojos, žinojo, kas dabar svarbu ir apie ką kalbama, jautė, kad tyko pokalbių partnerių, darančių bent šiokią tokią pažangą. Vis dėlto anaipol nebuvo netaktiškos, jeigu nė vienas ponas nenorėjo pasisakyti apie Unru, Bindingą, Špenglerį ar Majer-Gréfės „Vincentą“. Žinojo, kiek skolingos pensiono savininkei, ir laikėsi tyliai. Verksmingame panelės Buncel balse ir šiaip niekada negirdėjai pašaipos, o daug žvalesnė panelė Kiundig, gyvai puolanti prie vyrų ir švietimo temų, paprastai laukdamo, kol šiedu dalykai susieis, nes vyrą, su kuriuo ji negalėtų *kalbėti*, šiaip ar taip, domintų tik manekenė, panelė Ram. Būtybė, kurios neįmanoma apšviesti vienu ar kitu klausimu, jai nerūpėjo, kaip tik dėl to ji, patraukli moteris, ki-taip nei kolegė, dar nebuvo ištekėjusi (taip ji prisipažino mamai

prie keturių akių). Vyro, niekada neskaitančio knygų, ji nelaikė vyru, jau geriau tokiu atveju būti laisvai ir neužsikrauti namų ūkio. Vaikų irgi netroško, daugybę jų ir taip kasdien matanti. Vaikščiojo į teatrą, koncertus ir kalbėjo apie tai, bet visada laikėsi „Frankfurter Zeitung“ požiūrio. Net keista, sakydavo, kad kritikai visada yra jos nuomonės.

Mama, nuo Arozos laikų nutuokianti apie vokiškąją švietimo atmainą, kuri jai, kitaip nei estetišis Vienos dekadansas, šiek tiek patiko, simpatizavo panelei Kiundig, ja pasitikėjo ir nesi-piktino, pastebėjusi jos susidomėjimą ponu Šutu. Tiesa, jis buvo pernelyg niaurus, kad leistųsi į pokalbius apie meną ar literatūrą; išgirdęs apie Bindingą, kurį panelė Kiundig vertino ne mažiau nei Unru, – laikraštyje jiedu buvo dažnai publikuojami, – jis, būdavo, tik kažką neaiškiai sumurma, o pasigirdus anuomet neišvengiamai Špenglerio pavardei paaikškina: „Fronte jis nebuvo. Apie tai nieko negirdėti“, o ponas Rebhūnas mesteli: „Manychiau, filosofui tai nesvarbu.“

„Istorijos filosofui gal vis dėlto svarbu“, – paprieštarauja panelė Kiundig, taigi užstoja poną Šutą, nepaisydama pagarbos Špengleriui stygiaus. Tačiau šiuo klausimu tarp abiejų ponų niekada nekyla nė mažiausio konflikto, savaip sutaikanti jau ta aplinkybė, kad ponas Šutas *tikisi* iš ko nors tarnybos fronte, o ponas Rebhūnas pasiruošęs nekreipti į tai dėmesio, atrodo, tarsi jie būtų susikeitę nuomonėmis. Vis dėlto pats klausimas, ar Špengleris buvo fronte, liko neišspręstas, iki šiol to nežinau. Panelė Kiundig akivaizdžiai užjautė poną Šutą. Gana ilgai ji maskavo gailėstį familiariomis pastabomis, kaip antai „mūsų karo berniukas“, „ir su tuo susidorojo“. Jis neišsidavė, patinka jam tai ar ne, elgėsi su ja taip neutraliai, tarsi ji niekada nebūtų ištarusi jam nė žodžio; šiaip ar taip, įeidamas į valgomąjį galvos linktelėjimu sveikinosi su ja, o į panelę Rebhūn sau iš dešinės niekada nesiteikė

nė žvilgtelėti. Kartą, kai mes visi trys ne išsyk pasirodėme prie stalo, nes užtrukome mokykloje, jis paklausė mamos: „Kur jūsų patrankų mėsa?“, ji paskui įniršusi papasakojo mums. Ji piktai atrėžė: „Niekada! Niekada!“, o jis pasišaipė: „Karui ne!“

Vis dėlto ponas Šutas gerbė mamą, atkakliai nusiteikusią prieš karą, nors niekada iš arti jo nepatyrusią, ir provokuojančiomis pastabomis veikiau pabrėžė jos įsitikinimus. Buvo tarp pensiono svečių ir visai kitokios rūšies žmonių, jų ponas Šutas, būdavo, apskritai nepastebi. Jam iš kairės sėdi jauni sutuoktiniai Bembergai, vyras – biržos makleris, turintis puikią nuovoką apie materialinę naudą, net panelei Ram negailintis pagyrų už uolumą, tai yra gebėjimą manevruoti tarp daugelio gerbėjų. „Prašmatniausia jauna dama Frankfurte“, – kartoja jis, vienas iš nedaugelio, nusižiūrėjusių net ne ją pačią, jam labiau imponuoja jos „uoslė pinigams“ ir skeptiška reakcija į komplimentus. „Šitai galvos nesusuksi. Pirma ji nori sužinoti, ko čia galima tikėtis.“

Jo žmona, visa sudėta iš madingų atributų, tarp kurių berniukiška šukuosena dar natūraliausia, kitaip tuščia nei panelė Ram, buvo kilusi iš geros buržuazinės šeimos, bet nerėžė akies. Žinoma, pastebėjai, kad perkasi ką užsimaniusi, vis dėlto ne viską kabino ant savęs; ji vaikščiojo po meno parodas, paveiksluose ją domino moterų drabužiai, ji prisipažino jaučianti silpnybę Lukui Kranachui, aiškino tai „neįtikėtinu“ jo modernumu, tiesa, žodis „aiškinti“ jos negausiems jaustukams būtų pernelyg platus. Ponas ir ponia Bembergai susipažino šokdami šimį. Jis gana išdidžiai prisipažino, kad vos prieš valandą dar buvę visai nepažįstami, jiedu išsyk suprato, kad čia galima kažko tikėtis, iš jos net daugiau nei iš jo, bet ir jis jau buvo daug žadantis jaunas biržos makleris. Jam ji atrodžiusi „elegantiška“, jis pakvietęs ją šokti ir bemat pavadinęs „Peti“. „Jūs man primenate Peti, – pasakė, – vieną amerikietę.“ Ji panorė sužinoti, ar tai jo pirmoji meilė. „Kaip pažiūrėsi“, – at-

sakė jis. Ji viską suprato, jai labai patiko, kad pirmoji jo moteris buvo amerikietė, ir ji pasiliko vardą Peti. Jis vadino ją taip visų pensiono svečių akivaizdoje, o kai, būdavo, ji nenusileidžia pietų, paaiškina: „Peti šiandien nesijaučia alkana. Jai rūpi jos linijos.“

Ir šią nekivirkšnią porą būčiau pamiršęs, jei ponas Šutas nebūtų sugebėjęs elgtis taip, tarsi jos apskritai nebūtų pasaulyje. Jam artinantis su ramentais, jiedu, būdavo, tarsi išgaruoja. Jų pasisveikinimo jis negirdi, veidų nemato, ir ponias Kupfer, pakentusi jį pensione tik dėl kare žuvusio vyro atminimo, jo akivaizdoje nė karto nedrįso ištarti „ponas Bembergas“ ar „ponias Bemberg“. Šį pono Šuto demonstruojamą, bet toliau neplintantį boikotą abu Bembergai priėmė nemurmėdami. Jiems teliko kažkas panašaus į gailestį luošiu, visais atžvilgiais vargetai, nors ir silpnas, šis jausmas puikiai atsėvė jo panieką.

Aplink galustalį kontrastai nebuvo tokie ryškūs. Ten sėdėjo rajono viršininkas ponas Šimelis, buvęs karininkas, sveikata trykštantis raudonskruostis išpuoselėtais ūsais, nei suirzęs, nei nepatenkintas. Jo veide niekada nenykstanti šypsena buvo tarsi savotiška sielos būseną, ir ramino suvokimas, kad esama sielų, kurios visada išlieka tokios pačios. Net prasčiausiu oru šypsena nesikeitė, kiek stebino tik tai, jog šis pasitenkinimas toks vienuolis, jog jam nereikia jokių priedų, kad išliktų. Atrasti priedą nebūtų buvę sunku, mat netoliese sėdėjo panelė Parandovskis, pardavėja, graži, išdidi moteris graikų skulptūros galva, kurios niekada neišmušė iš vėžių panelės Kiundig nuorodos į „Frankfurter Zeitung“ ir kuri, būdavo, lyg lietaus lašus nusipurto panelėi Ram skirtas pono Bembergo pagyras. „Aš taip negalėčiau“, – sako purtydama galvą. Pridurti nieko nepriduria, bet ir taip aišku, ko ji negalėtų. Panelė Parandovskis klausosi atidžiai, nors bemaž nekalba, nesudrumsčiama ramybė jai labai tinka. Ponas Šimelis sėdi priešais ją įkypai, atrodo, tarsi jo ūsai būtų

sušukuoti kaip tik dėl jos, jiedu lyg sutverti vienas kitam. Tačiau jis niekada neištaria jai nė žodžio, jiedu niekada neateina ir neišeina drauge, tarsi būtų tiksliai aptarę savo atskirumą. Panelė Parandovski nei laukia, kol jis pakils nuo stalo, nei vengia ateiti valgyti daug anksčiau už jį. Nors juos sieja vienas bendras dalykas – tylėjimas, bet ponas Šimelis nieko negalvodamas visada šypsosi, o panelė Parandovski aukštai iškelta galva tokia rimta, tarsi nuolat ką nors galvotų.

Visiems buvo aišku, kad čia galima kažko tikėtis, bet galin-gas judviejų pasipriešinimas sužlugdė netoliese sėdinčios panelės Kiundig mėginimus sužinoti, kas tai galėtų būti. Kartą panelė Buncel tiek užsimiršo, kad ištare „kariatidė“ paneli Parandovski už nugaros, o panelė Kiundig pasveikino poną Šimelį žodžiais: „Štai mūsų kavalerija.“ Tačiau ponia Kupfer bemat ją įspėjo, kad asmeninių pastabų prie pensiono stalo nederėtų sau leisti, o panelė Kiundig pasinaudojo tuo įspėjimu ir tiesiai paklausė, ar ponui Šimeliui nemalonu, kai jis pavadinamas „kavalerija“. „Man tai garbė, – nusišypsojo jis, – buvau kavaleristas.“ – „Ir toks liks iki gyvenimo pabaigos“, – pašaipiai pridūrė ponas Šutas, taip reaguojantis į kiekvieną panelės Kiundig nukrypimą į šalį iki jiems susitariant, kad vienas kitam patinka.

Tik daugmaž po pusmečio pensione pasirodė pranašus pro-tas, ponas Karolis. Jis sugebėjo nė vieno neprisileisti per arti ir buvo labai apsiskaitęs. Panelę Kiundig žavėjo jo ironiškos pasta-bos, rūpestingai cukruotos apsiskaitymo cukatos. Ji, būdavo, ne visada atspėja, iš kur yra jo pasakyta frazė, ir tiek nusižemina, kad ima maldauti: „Prašau, prašau, iš kur šitą ištraukėte? Prašau pasakyti, antraip ir vėl šiandakt neužmigsiu.“ – „Iš kur, iš kur, – vietoj pono Karolio atrėžia ponas Šutas, – iš Biuchmano, kaip ir visos jo šnekos.“ Vis dėlto tikra gėda ponui Šutui šitaip prašauti pro šalį, nes, kad ir ką sakytų ponas Karolis, Biuchmano rinki-

nyje to niekada nerasi. „Mieliau išgerčiau nuodų, nei paimčiau į rankas Biuchmaną, – atrėžia ponas Karolis, – niekada necituoju, ko iš tikrųjų neperskaičiau.“ Pensione vyravo nuomonė, kad tai tiesa. Aš vienintelis tuo abejoju, mat ponas Karolis visiškai nekreipė dėmesio į mus, net mama, išsilavinimu tikrai galinti rungtis su juo, jam nepatiko, mat trys jos berniukai užėmė suaugusiųjų vietą prie pensiono stalo, dėl jų jam reikėjo atsižadėti sąmojingiausių pastabų. Anuomet skaičiau graikų tragikus, kartą jis pacitavo „Oidipą“, kurio pastatymą buvo matęs Darmštate. Pratešiau citatą, jis apsimetė neišgirdęs, o kai aš atkakliai pakartojau, žaibiškai atsigręžė į mane ir šaižiai paklausė: „Ar šiandien mokykloje išgirdote?“ Prie stalo apskritai itin retai ką nors pasakydavau, jo pastaba, kuria jis norėjo užčiaupti man burną kartą visiems laikams, buvo neteisinga, tokia ji atrodė ir visai užstalei. Tačiau visi baiminosi jo ironijos, niekas nemurmėjo ir aš sugėdintas nutilau.

Ponas Karolis ne tik daug ką žinojo mintinai, jis, būdavo, sąmojingai iškraipo šiek tiek ištisas frazes, o paskui laukia, ar kas nors supras, ką čia iškrėtė. Panelė Kiundig, stropi teatro lankytoja, dažniausiai jį suseka. Sąmojo jam netrūksta, su didžiausia išmone jis iškraipo ypač rimtus dalykus. Panelė Rebhūn, jautriausia iš visų, kartais išrėžia, kad jam nėra nieko švento, o jis įžūliai atsikerta: „Tik jau ne Fojerbachas.“ Visi žinojo, kad, neskaitant astmatiko brolio, panelė Rebhūn gyvena tik dėl Fojerbacho ir apie „Ifigeniją“, žinoma, Fojerbacho, dažnai sako: „Mielai būčiau ja.“ Ponas Karolis, pietietiškos išvaizdos, apie trisdešimt penkerių metų, iš damų veikiausiai girdėjęs, kad jo kakta kaip Trockio, negailėjo nieko, net savęs. Kartą jis ištare: „Geriau jau būčiau Ratenau“; prieš tris dienas Ratenau buvo nužudytas, ir tada vienintelį kartą pamačiau Karolį sutrikusį, jis pažvelgė į mane, moksleivį, su ašaromis akyse ir pasakė: „Artėja pabaiga!“

Vienintelis, kurio ši mirtis nesukrėtė, buvo ponas Rebhūnas, geraširdis, imperatoriumi kliedintis vyras. Senąjį Ratenau jis vertino kur kas labiau nei jaunąjį, pastarajam neatleido, kad stojo tarnauti respublikai. Vis dėlto pripažino, kad anksčiau, per karą, Valteris šiek tiek nusipelnė Vokietijai, kai ši dar turėjo išdidumo, dar buvo imperija. Ponas Šutas tūžmingai išrėžė: „Jie visus nužudys, visus!“ Ponas Bembergas pirmą kartą gyvenime paminėjo darbininkiją: „Darbininkija to neleis!“ Ponas Karolis tarė: „Reikia išvykti!“ Panelė Ram, nepakenčianti nužudymų, nes po jų dažnai užverda kokia košė, paklausė: „Ar mane pasiimsite?“, ponas Karolis šito nepamiršo, nuo tos dienos prarado bet kokias dvasines aspiracijas, visiškai atvirai rėžė sparną ir, moterų apmaudui, buvo pastebėtas įeinantis į jos kambarį, kurį paliko tik dešimtą valandą.